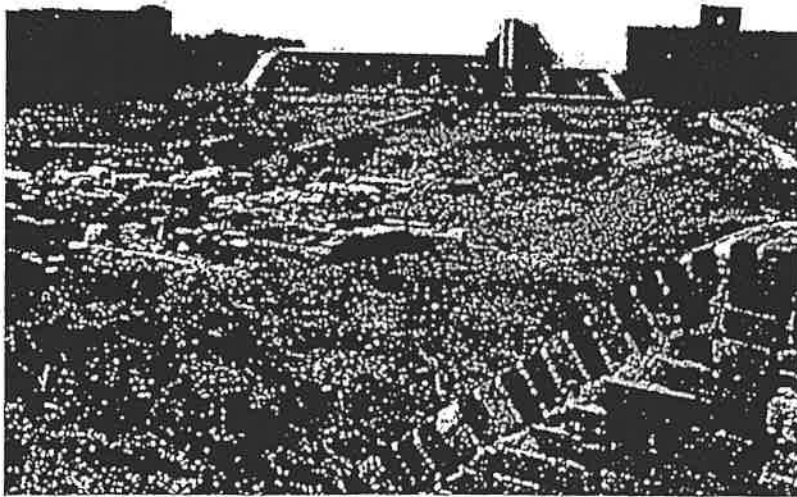

stempeld werden. Ze waren tevreden over het verdrag dat Frederik met Otto van Lüneburg sloot: we hebben er een vorst bij!, klonk het verheugd. Aan het handhaven van de feodale orde was hun veel gelegen. Mensen als Otto, die zich aan die orde onderwierpen, werden toegejuicht; zij die zich aan die orde probeerden te onttrekken, waren rebellen en moesten bestreden worden.

Veel aandacht ging uiteraard uit naar Frederiks relatie met de kerkelijke overheden. Men was slecht over hem te spreken naar aanleiding van zijn conflict met de paus. Na het concilie van Lyon, waar Frederik werd afgezet, veranderde hun mening zelfs drastisch. Hij werd nauwelijks meer gesteund, kritiek was zijn deel. Gemeld wordt dat Frederik zelfs gezegd zou hebben dat er drie grote bedriegers in de geschiedenis geweest waren: Mozes, Mohammed en Christus. Tijdens Frederiks conflict met de Lombarden in het midden van de jaren dertig klonk er nog regelmatig kritiek op de paus omdat deze de Lombarden, die rebellen, steunde. De gevangenneming van de kardinalen in 1241 luidde een ommekeer in: er klinkt kritiek op Frederik. Bij de beschrijving van het concilie van Lyon blijkt de keizer alle steun en krediet verloren te hebben.

6. De 'Saracenenburcht' in Lucera. (Foto auteur.)

Ten slotte tonen onze bronnen nog enige belangstelling voor Frederiks privé-leven. Trouw worden al zijn huwelijken vermeld, eventueel met opgave van het aantal kinderen dat uit het een of ander huwelijk voortkwam. Men vond het blijkbaar belangrijk dat een vorst trouwde en kinderen kreeg. Daar zouden naar alle waarschijnlijkheid immers de toekomstige vorsten uit moeten voortkomen. Zo werd de continuïteit verzekerd.

Het grote verschil tussen de huidige historiografische en de 13de-eeuwse kronieken en annalen ligt niet in wat ze beschrijven, maar in de benadering daarvan. Bij de huidige geschiedschrijvers bestaat er veel aandacht voor de wetenschappelijke prestaties van Frederik en voor zijn juridische maatregelen. Men ziet hem als een vorst met 'moderne' kantjes: hij probeerde immers van Sicilië een staat te maken met een van hem afhankelijk bureaucra-

tisch apparaat en voornamelijk gebaseerd op zijn absolute macht. Hij was, vindt men, inderdaad een veranderaar van de wereld, de verbazing van de wereld-betitelingen hem door 13de-eeuwers gegeven. De huidige historiografie legt sterk de nadruk op Frederiks optreden als vorst met een idee. Men ziet achter zijn vele veldtochten het nastreven van een concept: een groot verenigd keizerrijk van Sicilië, Italië en Duitsland.

Door de schrijvers uit de 13de eeuw wordt ook veel aandacht geschonken aan Frederiks veldtochten, maar hun gedachtengang hierbij was dat Frederik als vorst de orde moest handhaven. Hij kon niet toelaten dat er rebellen waren in zijn rijk. Ook hier werd sterk op Frederiks optreden als vorst gelet, maar anders: voor hen was Frederik koning als hij zijn gezag en de gezagsverhoudingen wist te handhaven. Zolang hij dit deed, werd hij gesteund. Pas toen hij in de ogen van de schrijvers te ver ging in zijn conflict met de paus liet men hem vallen. De paus was blijkbaar een hogere autoriteit dan Frederik.

De feodale orde waarin onze schrijvers zo geïnteresseerd waren, wankelde in de 13de eeuw. De Duitse keizer verloor steeds meer macht, kon de eenheid van het rijk steeds moeilijker bewaren.

Na de dood van Frederik viel het uiteen. Steden en hun inwoners werden steeds belangrijker. Die ontwikkeling is niet waarneembaar in de kronieken en annalen van de 13de eeuw. De schrijvers daarvan waren niet geïnteresseerd in handel en steden. Voor hen telden slechts vorsten, kerk en feodale orde. Ze leefden nog in een andere wereld. Wat Frederik daaraan wilde veranderen, konden zij niet bevatten en kon hen waarschijnlijk ook niet bekoren.

16de eeuw werd Frederik afgeschilderd als de Slappende Keizer die eens zal ontwaken om het volk uit zijn lijden te bevrijden.

Pas in de 19de eeuw ging de wetenschap zich met Frederik bezighouden. Huillard-Bréholles, Winkelmann en Hampe verrichtten baanbrekend werk. Het klapstuk was echter de grote Frederikbiografie van Ernst Kantorowicz. Zijn werk, verschenen in 1927, kreeg van vele kanten felle kritiek te verduren. Kantorowicz zou Frederik te veel in een mythisch licht plaatsen en te veel nadruk op Frederiks politieke theorie leggen. Kantorowicz wist de kritiek te weerstaan. Hij stelde dat het louter zoeken naar waarheden, gebeurtenissen, slechts tot een 'vernietigend realisme' zou leiden. Kende de geschiedschrijving immers ook niet een vormend moment, de 'scheppende verbeelding'?

Kantorowicz laat Frederik zien als een meer dan volwaardig staatsman. Frederik bouwde op Sicilië een echte staat op: strak geleid, het economisch leven volledig gecontroleerd, met een staatsorganisatie waarin de ratio vooropstond.

In Kantorowicz' boek zit een nationalistische tendens: de Duitser Frederik II wordt verheerlijkt. In het voorwoord bij de laatste druk van *Friedrich der Zweite* betreurt de schrijver deze tendens. Kantorowicz behoorde tot de groep van de dichter Stefan George, die droomde van een groot Duits Rijk. David Abulafia vergelijkt in zijn artikel 'Kantorowicz and Frederick II' stukken uit de Frederikbiografie met fragmenten uit gedichten

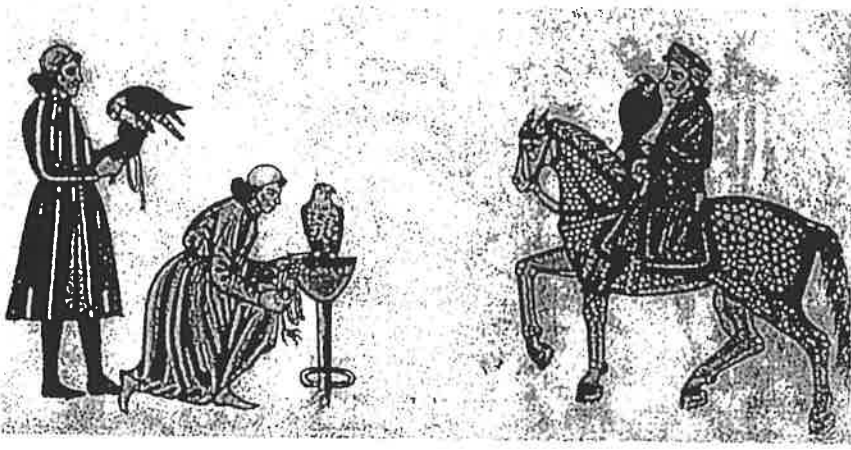
heersers uit de middeleeuwen'. Horst is vooral getroffen door Frederiks op empirie steunend wetenschappelijk denken; hoe middeleeuws hij ook was, in zijn vervolging van ketters bij voorbeeld, in feite was hij volgens Horst de eerste Europeaan. Baanbrekend is het werk van Horst niet: opvallend is het dat hij in zijn bibliografie het werk van Van Cleve niet vermeldt: waarschijnlijk was hij er pijnlijk door verrast.

Een ontzaglijk groot aantal studies is er over Frederik verschenen, over alle mogelijke onderwerpen. Gecoördineerd wordt dit werk nauwelijks. Het lijkt haast onmogelijk deze man, Italiaan van geboorte, Duitser en Normandiër van afstamming, christen maar ook de moslims zeer genegen, middeleeuwer maar ook zijn tijd ver vooruit, geheel te omvatten.

In deze eeuw schenken de historici veel aandacht aan Frederiks rationalisme, aan zijn moderne trekken. De eerste Europeaan, de eerste moderne vorst en stichter van de eerste moderne staat wordt hij genoemd. Maar hoe zagen de 13de-eeuwers Frederik? Welk beeld hadden zij van hem? Stupor Mundi (de verbazing van de wereld) wordt hij door zijn tijdgenoot Mattheus Parisiensis genoemd. Een veel geciteerde contemporaine bron is Salimbene van Parma, die unieke, zij het veelal negatieve informatie geeft. Maar Salimbene en Mattheus zijn geen gewone auteurs. Om te weten hoe die over Frederik dachten, moeten we gaan kijken naar de annalen en kronieken van met name kloosters. Ik beperk me hier tot 13de-eeuwse Duitse annalen en kronieken.

Deze bronnen kunnen we niet over een kam scheuren. Ze verschillen immers in betekenis, grootte maar ook in de hoeveelheid informatie die ze kregen. De auteurs van de *Chronica Regia Coloniensis* woonden in een van de belangrijkste steden van het Duitse Rijk. De bisschop van Keulen behoorde immers tot de invloedrijkste personen van het land. In Keulen werd politiek gemaakt. Dit betekent ook dat een kroniekschrijver daar meer kon weten dan een in een klein klooster. Deze zal voor zijn informatie vooral afhankelijk geweest zijn van toevallige passanten of van reisjes die medekloosterlingen maakten.

Wat voor soort mededelingen doen deze bronnen over Frederik? Allereerst schenken zij aandacht aan zijn activiteiten op politiek vlak: de hofdagen, kroningen, veldtochten en moeilijkheden met de Lombarden, zijn zoon en de hertog van Oostenrijk. De schrijvers in de 13de eeuw hadden een bepaald verwachtingspatroon wat de vorst betrof. Als vorst hoorde je regelmatig hofdagen te houden. Frederik deed dit en bevestigde zo de verwachtingen. Het op een hofdag besprokene bereikte de kroniek zelden of nooit. Wellicht vonden men de besluiten onbelangrijk of zag men de draagwijdte ervan niet in. Of men wist het gewoon niet. We zien de keizer ook regelmatig te velde trekken: zoals gezegd tegen de Lombarden, de hertog van Oostenrijk en zijn zoon Hendrik. De schrijvers steunden Frederik veelal omdat zijn tegenstanders rebellen waren of als dusdanig be-

5. Een van de talrijke illustraties uit de 'Manfred'-uitgave van het boek 'Over de kunst met vogelen te jagen'. Biblioteca Apostolica Vaticana, Rome, Ms. Pal. lat. 1071.

van George, waarbij hij verbluffende overeenkomsten constateert. Kantorowicz' afkeer van de Nazi's, die Georges ideeën toejuichten, moge blijken uit zijn vertrek naar de Verenigde Staten in 1938.

In 1972 verscheen Van Cleves biografie over Frederik II. Deze schrijver legt vooral de nadruk op Frederiks Normandische erfenis. Hij is vol lof over de staatsopbouw en wetgeving op Sicilië, maar wijst voortdurend op het feit dat de keizer voortbouwde op de erfenis van zijn Normandische voorvaders. Deze biografie, hoe verantwoord ook, mist het meeslepend fascinerende van Kantorowicz. Drie jaar later verscheen er al weer een grote biografie, nu van Eberhard Horst. Voor hem is Frederik 'het enige genie onder de Duitse

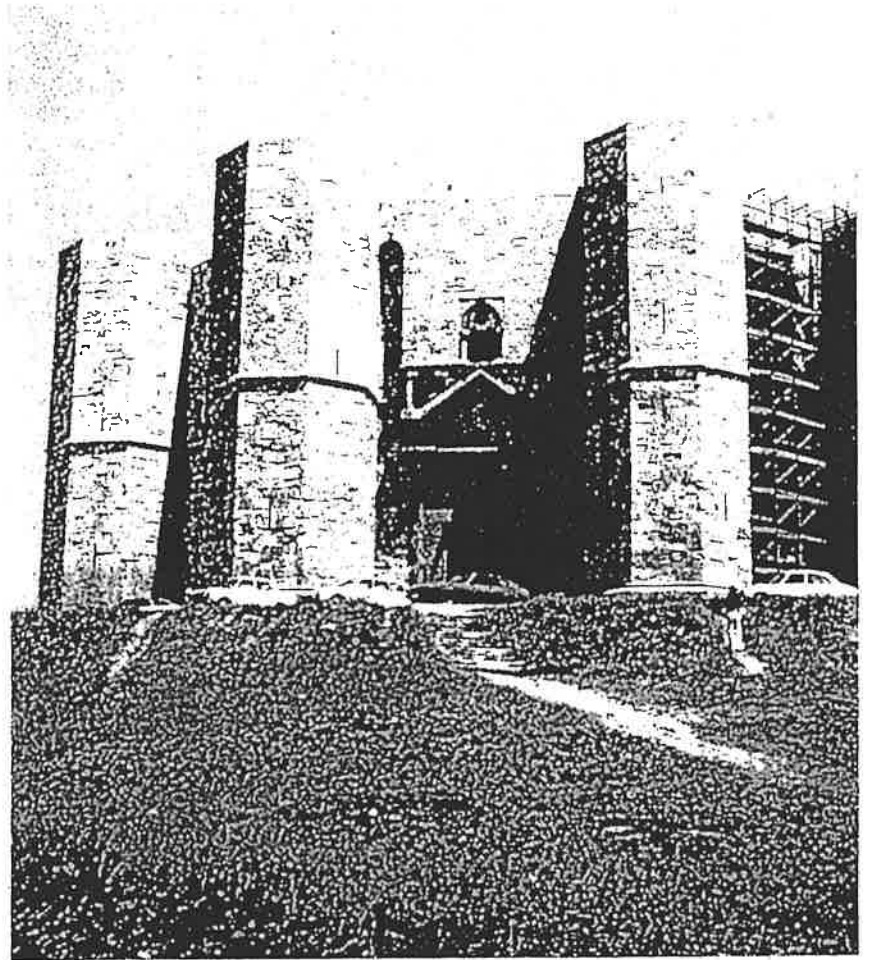
onafhankelijke positie op te geven. Frederik versloeg hun legers soms wel, maar kreeg ze nooit op de knieën. Vlak voor zijn dood nog leed hij een zware nederlaag bij Parma, waar hij het origineel van zijn fameuze boek *Over de kunst met vogelen te jagen* vluchtend moest achterlaten.

Ook met de Duitse vorsten had Frederik de nodige moeite. Hij verbleef bijna altijd in het verre Sicilië en kon niet voldoende toezicht houden. Zijn zoon Hendrik, als koning in het Duitse Rijk achtergelaten, kwam zelfs tegen hem in opstand. Zo ook de hertog van Oostenrijk. Beiden werden door Frederik verslagen. Hendrik zou jaren later, wegwijnend in zijn Italiaans ballingsoord, sterven door een val van zijn paard. Zelfmoord wordt gesuggereerd.

Men kan Frederik geen echt aardige man noemen. Hij was briljant, misschien wel het meest van zijn tijdgenoten. Hij was zeer geïnteresseerd in wetenschappen als wiskunde, sterrenkunde en filosofie. De beroemde filosoof Michael Scotus, vertaler van Aristotelische werken en daardoor toen verdacht bij de paus, verbleef lange tijd aan zijn hof. Dit in een tijd waarin het platonisme nog steeds de overhand had. Van sultan Al-Kamil kreeg Frederik een planetarium om zich verder in de sterrenkunde te bekwamen. Architectonisch gezien behoren verschillende bouwwerken van Frederik tot de hoogtepunten van de 13de eeuw. Eén bezoek aan het ten zuiden van Foggia gelegen Castel del Monte is voldoende om dat te onderschrijven. De kroon van Apulië wordt dit jachtslot genoemd dat boven op een heuvel torent en van grote afstand zichtbaar is. Dit kasteel wordt gekenmerkt door een achthoekige bouw, die ook in de zalen is doorgezet. Beroemd is Frederiks boek *Over de kunst met vogelen te jagen*, waarin hij blijk geeft van zowel een nauwkeurig observatievermogen als van zijn instelling alles te willen zien zoals het is. Rationeel denken stond bij Frederik immers voorop.

Deze kleine rossige man was echter zo overtuigd van zijn eigen intelligentie dat hij geen anderen naast zich kon dulden. Dit maakte hem tot een eenzaam man zonder vrienden. Wel had hij trouwe medewerkers als Thaddeus van Suessa en Petrus de Vinea, uitmuntende geleerden. Tevens echter maakte hij gebruik van notoire sadisten als Alberik van Romano, die de vrouwen van gehangenen naakt over de galgenheuvel liet lopen. In 1246 werd Frederik pijnlijk verrast door een samenzwering aan zijn hof, waarbij enkele medewerkers, onder wie Petrus de Vinea, betrokken waren. Frederiks wraak was ontzettend: De Vinea stierf, nadat hem de ogen uitgestoken waren, in de gevangenis.

Het familieleven van de keizer was ook niet bepaald gelukkig. Vier keer huwde hij, als middeleeuws vorst uiteraard uit politieke overwegingen. Geen van zijn echtgenoten overleefde hem. Zij speelden geen enkele rol van betekenis in Frederiks leven, laat staan in het politieke leven. Zijn oudste zoon Hendrik kwam tegen hem in opstand en werd gevangen gezet. Zijn lievelingszonen waren de bastaards Enzo en Manfred. De eerste

4. Het Castel del Monte, jachtslot van Frederik II. (Foto auteur.)

werd door de inwoners van Bologna gevangen genomen en zou de stad nooit meer verlaten. Manfred nam na Frederiks dood het koninkrijk Sicilië over totdat de officiële erfgenaam Koenraad uit Duitsland zo komen. Maar deze Koenraad stierf vroeg, zodat Manfred de Staufertraditie op Sicilië en in Zuid-Italië kon voortzetten. De paus bracht Karel van Anjou, broer van Frankrijks heilige koning Lodewijk tegen hem in stelling. Manfred dolf het onderspit. Karel van Anjou maakte later naam door de laatste Staufer, Koenraads zoon Konradin, in Napels in het openbaar te laten onthoofden.

Terug naar Frederik. De schrik der pausen, de antichrist stierf volledig onverwacht in 1250. Een grote zucht van verlichting ging door het pauselijk kamp. Frederiks rol in de geschiedenis was echter nog niet uitgespeeld. *Vivit et non vivit*, hij leeft en leeft niet, schreef men al snel. Daarmee werd verwezen naar profetieën die de wederopstanding van een keizer Frederik voorspelden. Een monnik wist met grote stelligheid te vertellen dat hij Frederik met een groot leger in de Etna had zien verdwijnen. De Etna was een plaats voor helden, waar ook de Engelse koning Arthur zou verblijven. Valse Frederiks vertoonden zich in Duitsland. In 1284 liet de Duitse koning Rudolf van Habsburg een valse Frederik verbranden. Deze had zelfs vorsten van zijn echtheid weten te overtuigen. Twee Moorse gezellen, die door het volk geïdentificeerd werden met leden van Frederiks zwarte lijfwacht, hadden hen overtuigd. Nog in de

van de 13de eeuw steeds meer naar zich toe te trekken. Daardoor werd hij weer interessant voor de paus en de Duitse vorsten.

Het Duitse Rijk was na Hendriks dood ten prooi gevallen aan een strijd om de macht tussen de Welfen en de Staufen, vertegenwoordigd door respectievelijk Otto van Brunswijk en Filips van Zwaben. De paus steunde Otto en kroonde hem zelfs tot keizer. De ondankbare Otto trok echter na de kroning meteen naar Zuid-Italië, tot grote woede van de paus die dit gebied voor zich zelf gereserveerd had. Innocentius schoof nu Frederik als alternatieve Duitse koning naar voren en

ningsplechtigheid. De Staufen hadden zeer omschreven ideeën over hun functies als koning en keizer. Een keizer moest bij voorbeeld de heidenen bestrijden, was plaatsvervanger van God in niet-geestelijke zaken. Zij waren ervan overtuigd van Karel de Grote af te stammen. Het voorbeeld van Karel volgend, die tegen de heidense Saksen en de Moren had gevochten, beloofde Frederik zo snel mogelijk ter kruisvaart te gaan. Pas veertien jaar later zou hij deze belofte inlossen, tot grote ergernis van de fanatieke paus Gregorius IX, die hem wegens dit verzuim in de ban deed.

Frederiks leven zou vooral gekenmerkt worden door strijd – tegen de paus, tegen de Lombardijse steden, tegen weerbarstige Duitse vorsten. Strijd die hij zelf uitlokte door, eenmaal keizer geworden in 1220, alleen nog maar te handelen naar eigen inzichten. Met de gevoelens van de paus hield hij nauwelijks rekening. Hij inde belasting van de Apulische clerus, sloot vrede met de Saracenen in plaats van hen te vuur en te zwaard te bestrijden en ontzegde de paus het recht zich met het bestuur van vorsten te bemoeien. Hij ging zelfs zover te stellen dat het college van kardinalen machtiger was dan de paus. In zijn ogen was de paus slechts primus inter pares. Frederik belegerde de arme Gregorius in Rome, joeg diens opvolger Innocentius IV dusdanig de stuipen op het lijf dat deze naar Lyon vluchtte, nam een hele vloot vol kardinalen en andere belangrijke prelaten gevangen en liet hen praktisch verhongeren om een concilie te verhinderen. Wie kan het nog verbazen dat de paus dacht dat de antichrist reeds op aarde verschenen was. Het einde van de wereld leek de paus nabij. Gregorius excommuniceerde Frederik twee maal en in 1245 liet Innocentius hem zelfs afzetten, op een concilie in Lyon, want in Italië vreesde de paus voor zijn leven. Wie de afzettingsbul leest, ziet alle pauselijke grieven opgesomd: Frederik had de vrede met de paus verbroken, hij was een ketter omdat hij vriendschap met de Saracenen gesloten had, en hij had zich schuldig gemaakt aan heiligschennis door kardinalen die op weg waren naar een concilie gevangen te nemen. In zijn streven geheel Italië in zijn macht te krijgen, vond Frederik de rijke Noorditaliaanse steden op zijn weg. Zij waren geenszins van plan hun

hoopte daarmee zijn rechten in het koninkrijk Sicilië verzekerd te hebben.

Frederik greep de hem geboden kans met beide handen. Hij versloeg Otto en liet zich in 1215 in Aken, de stad van Karel de Grote, tot koning van het Duitse Rijk kronen. Hoezeer hij doordrongen was van de Staufische tradities bleek uit de kro-

2. Frederik II als keizer, afgebeeld in de 'Manfred'-uitgave van het boek 'Over de kunst met vogelen te jagen' (Italië, derde kwart 13de eeuw). Biblioteca Apostolica Vaticana, Rome, Ms. Pal. lat. 1071, fol 1 v.

3. Het concilie van Lyon in 1245, waar Frederik II werd afgezet. Rechts de geleerde Thaddeus van Suessa. Miniatuur, 14de eeuw. Corpus Christi College, Cambridge, Ms. 16, fol 126 b.

W. G. J. Rongen

Het beeld van keizer Frederik II (1194–1250)

Frederik II van Hohenstaufen (1194–1250) geldt als een van de interessantste personen uit de geschiedenis. 'Als er, behalve Karel de Grote, een middeleeuws heerser de tegenwoordige Europeanen kan en misschien zou moeten aanspreken, dan is het Frederik II, de laatste Hohenstauffer keizer', aldus Karl Leyser in zijn radiobespreking van Van Cleves biografie van Frederik. Wie was deze keizer? Waarom zou hij zo een aantrekkingskracht op moderne Europeanen moeten uitoefenen? Hoe dachten Frederiks tijdgenoten over hem?

Frederik II werd in 1194 op het marktplein van Iesi in Midden-Italië geboren als zoon van Hendrik VI, van 1190 tot 1197 keizer van het Duitse Rijk, en Constanza, erfgename van het koninkrijk Sicilië. De geboorte vond in het openbaar plaats omdat velen, gezien de leeftijd van de moeder, twijfelden aan de echtheid van het kind. Albert van Stade, een tijdgenoot, bericht dat Constanza al zestig jaar was en stellig niet meer in staat Hendrik een erfgenaam te schenken. Haar lijfartsen, aldus Albert, lieten door medicijnen haar buik opzwellen zodat Hendrik dacht dat zijn vrouw zwanger was. Een ondergeschoven kind deed de rest.

Hendrik VI was de zoon van Frederik I Barbarossa, de eerste Hohenstauffer op de keizerstroon. Van zijn vader erfde Hendrik het streven naar een

groot, echt keizerrijk waartoe ook Italië zou behoren. Tevens wilde hij het keizerschap erfelijk in zijn familie maken. Gezien zijn capaciteiten – hij wordt als briljant maar ook medogenloos omschreven – zou hem dit waarschijnlijk gelukt zijn. Zijn vroege dood verhinderde dit evenwel (1197). Het Duitse Rijk verviel in chaos; op Sicilië probeerde Constanza de macht over te nemen. De Siciliaanse edelen trachtten hun posities te heroveren die hun door Hendrik met harde hand ontnomen waren. Had hij niet opstandelingen op een gloeiende ijzeren troon gezet en anderen aan een wagen door de stad Palermo laten slepen?

Wat er met Frederik in deze jaren van chaos gebeurde, is omgeven door geruchten. Sommigen vertellen dat hij door de straten van Palermo zwierf, levend van wat de Sicilianen hem toeschoven. In deze tijd zou hij volgens anderen de vele talen geleerd hebben die op dit Sicilië met al zijn culturen gesproken werden. Frederiks voorgd, paus Innocentius III, bemoeide zich niet met hem, waarschijnlijk blij nu van de Staufen verlost te zijn. Ten onrechte, want ondanks alle geruchten en verwachtingen slaagde Frederik erin – zij het met moeite – de macht op Sicilië aan het begin

1. Reliëf aan de kansel in de kathedraal van Bitonto. V.l.n.r.: Frederik I Barbarossa, Hendrik VI, Frederik II van Hohenstaufen en Koenraad IV. (Foto auteur.)

